

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKILLANTIRISHNI BARQARORLIGI

SUSTAINABILITY OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE

Raxmanov Sharifjon Valijonovich
Namangan muhandislik qurilish instituti
Mehnat muhofazasi va ekologiya kafedrası
dotsenti t.f.n.,(PhD)
Yuldoshev Shaxboz Xoshimjon o'g'li
Namangan muhandislik qurilish instituti
Mehnat muhofazasi va ekologiya kafedrası

Annotatsiya

Inson ma'naviyatining yuksalishida ona tabiat, unga mehrlı munosabatda bo'lish, go'zalliklaridan zavqlanish hissi katta ahamiyatga egaligini alohida ta'kidlaydi: "Tabiatga yaqinlik, jonajon o'lkaniing benihoya go'zalliklaridan bahramand bo'lish ma'naviyatga oziq beradi, kuchaytiradi".

Kalit so'zlar: ekologiya, atrof-muhitni asrash, ekologik madaniyat,

Abstract

He emphasizes the great importance of mother nature, loving her, and enjoying her beauty in the rise of human spirituality: "Closeness to nature, enjoying the unique beauties of our beloved land nourishes and strengthens spirituality." **Keywords:** ecology, environmental protection, ecological culture,

Atrof-muhitni muhofaza qilish (yoki tabiatni muhofaza qilish, tabiatni muhofaza qilish) - inson faoliyatining atrof-muhitga (tabiatga) salbiy ta'sirini cheklash va uning buzilishining oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui. Bunday choralar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- Umumiy ekologik vaziyatni yaxshilash maqsadida atmosfera va gidrosferaga chiqindilarni cheklash.
- Tabiat komplekslarini saqlash maqsadida qo'riqxonalar, milliy bog'lar yaratish.
- Ba'zi turlarni saqlab qolish uchun baliq ovlash, ov qilishni cheklash.
- Chiqindilarni cheklash.

Atrof-muhitni muhofaza qilishning ilmiy asoslarini ekologiya o'rganadi. Fan-texnika taraqqiyotining tabiiy muhitga (biosferaga) turli ta'sirini o'rganish hozirgi zamonning eng muhim muammolaridan biridir. Bunday tadqiqotlarning yakuniy maqsadi hozirgi va kelajak avlodlar farovonligi uchun atrof-muhitni muhofaza qilish va yaxshilashdir.

Yerni muhofaza qilish va tuproqni muhofaza qilish tadbirlari-Ekologik lug'atga ko'ra, yerni muhofaza qilish - "yerlarning holatini yomonlashtiradigan

jarayonlarning oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy, iqtisodiy, agrotexnika, texnik, meliorativ, iqtisodiy va huquqiy chora-tadbirlar majmui. yerlardan foydalanish”^[1]. Yerni muhofaza qilish tuproqni muhofaza qilish bilan chambarchas bog'liq. Yomg'ir qurtining yangi kenja turi *Lumbricus rubellus* zaharli sanoat chiqindilari (shu jumladan qo'rg'oshin, mishyak, rux va mis) bilan ifloslangan tuproqlarni qayta tiklash uchun ishlatilishi mumkin. Har bir kichik tur xavfli birikmalarni zararsizlantiradigan o'z oqsil kompleksiga ega, ya'ni u ma'lum bir elementni o'zlashtiradi va uni o'simliklar tomonidan so'rilishi uchun mos shaklda tuproqqa qaytaradi. Shunday qilib, ikki bosqichli tuproqni tiklash mumkin:

Bu qurtlar toza tuproqlarda yashashga qodir emasligi sababli, ular tuproqning toksikligini baholash uchun ham ishlatilishi mumkin.

O'rmonlarni muhofaza qilish-Konsentrlangan aniq so'qmoqlar, yong'inlar, kasalliklar, atrof-muhitning ifloslanishi va naslchilikda juda keng qo'llaniladigan individual seleksiya, yog'ochli o'simliklar populyatsiyalaridagi individlarning samarali sonining kamayishiga olib keladi va o'rmonlarning genetik xilmaxilligining doimiy pasayishi bilan birga paydo bo'ladi. Bu xavfli, chunki son jihatdan cheklangan guruhdan paydo bo'lgan o'rmonning yangi avlodlari genetik jihatdan kamroq xilma-xil bo'ladi, ya'ni ularning mahsuldorligi va noqulay sharoitlarga chidamliligi pasayadi.

Har bir o'ziga xos turga nisbatan bu muammoni faqat uning populyatsiyasi - xorologik tuzilishi yetarlicha yaxshi o'rganilgan taqdirdagina bartaraf etish mumkin. Aholini ekspluatatsiya qilish va keyinchalik qayta tiklash ushbu populyatsiyaning tabiiy ko'payishi printsiptini maksimal darajada saqlab qolish asosida amalga oshirilishi kerak. Misol uchun, tayga zonasidagi shotland qarag'aylari uchun, yetuk daraxtlarning soyabonlari ostida ko'plab o'simliklar mavjud bo'lib, o'rmonlarni tiklash tabiiy ravishda amalga oshirilishi kerak. Bu yerda usulning mohiyati o'simliklarni maksimal darajada saqlab qolish uchun kesish maydonlarini rivojlantirish uchun optimal sxemalarni tanlashdir. Qarag'ay kambag'al daraxt turlari bilan almashtirilmagan, lekin kam o'sadigan o'rmon turlarida qarag'ayning yangilanishi ham tabiiy bo'lishi kerak va asta-sekin kesish bunga yordam beradigan chora-tadbirlar bilan birga bo'lishi zarur. Ekish yo'li bilan tozalashni tiklash faqat qarag'ay boshqa iqtisodiy jihatdan past qiymatli turlar bilan almashtirilgan o'rmon turlarida mumkin. Bu yerda qoidaga rioya qilish muhimdir: urug'lar qayerda yig'ilgan bo'lsa, shu joyga ekish kerak.

Ekologik faollik-Ekologik faollik (ekologik, ekologizm) - atrof-muhitni muhofaza qilish choralarni kuchaytirishga qaratilgan ijtimoiy harakat. Faollar atrof-muhitning ifloslanishiga qarshi norozilik namoyishlarini uyushtiradilar va ba'zan (Grinpis misolida bo'lgani kabi) ekologik xavfli iqtisodiy faoliyatni faol ravishda sabotaj qiladilar. Eng radikal ekolog tashkilotlar (masalan, Yerni ozod qilish fronti) o'z faoliyatida ekoterrorizm usullariga ruxsat beradi.

Buddizm-Zamonaviy Chan ustasi Xsing Yunning so'zlariga ko'ra, Shakyamuni Buddha buddizmni o'zida mujassam etgan ekologik harakat^[3] asoschisi bo'lgan^[3]. Buddha hamma narsa bir-biriga bog'liq va alohida holda mavjud bo'lolmaydi, deb ta'kidladi^[3]. Shunday qilib, atrof-muhitga zarar

yetkazish orqali inson o'ziga zarar yetkazadi. Qarama-qarshi yo'nalishda ham xuddi shunday. Misol uchun, buddist ta'limotiga ko'ra, yolg'on gapirish atrof-muhitning ifloslanishi va hidining kuchayishiga olib keladi^[3].

O'qitishda atrof-muhitni muhofaza qilishga doimo katta e'tibor berilgan. Buddha o'z izdoshlariga hayvonlarni va ayrim turdagi daraxtlarni halokatdan himoya qilishlari kerakligini ta'kidladi. Buddistlar ko'pincha daraxtlar ekib, daryolarni chuqurlashtirdilar. Shuningdek, ular odamlarni vegetarian bo'lishga, tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishga va tabiatni sevrishga undadilar^[3].

Zardushtiylik-Zardushtiylik Yerning unsurlari: olov, suv, yer va havoga sig'inishni e'lon qiladi^[4]. Zaratushtra atrof-muhitni muhofaza qilish va uni ifloslanishdan himoya qilish, hayvonlar va o'simliklarga g'amxo'rlik qilish zarurligini e'lon qildi.

Pravoslavlilik-Pravoslav avliyo, Rohib Amphilochius (Makris), zamondoshlariga ko'ra, tabiatni, ayniqsa daraxtlarni juda yaxshi ko'rar edi. Pravoslav avliyolarning yovvoyi hayvonlar bilan do'stligi ko'pincha avliyolarning hayotida ham, ular haqidagi yarim afsonaviy hikoyalarda ham tilga olinadi.

Rus pravoslav cherkovi delegatsiyasi WCC VI assambleyasida 1983-yil inson huquqlari ro'yxatiga "atrof-muhitni muhofaza qilish huquqi" ni kiritish taklifini kiritdi.

“Ekologik madaniyat” degan tushuncha zamirida ayni shu holatlar oqibatini anglash, tabiat va jamiyat qonunlariga mos tarzda hayot kechirish talablari mujassamdir. Ekologik madaniyat ham umuminsoniy madaniyatning ajralmas qismi, uning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Usiz insonni to'la ma'noda madaniyatli, ma'naviyatli deb bo'lmaydi.

Ekologiya yuoncha so'z bo'lib, “oykos” — uy va “logos” — fan so'zlari qo'shilmisidan yasalgan. Ya'ni ekologiya – “tabiat uyi” bo'lmish borliqda yashayotgan tirik jonzotlarni o'rganuvchi ilm sohasidir.

Garchi “ekologik madaniyat” iborasi keyingi davrlarda urfga kirgan bo'lsa-da, odamzod juda qadim zamonlardan boshlab tabiatni asrash, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish ko'nikmasini egallab borgan. Agar qadimiy diniy qarashlar tarixiga nazar tashlasak, ularda tabiat unsurlarining , hayvon va boshqa jonivorlarning muqaddaslashtirilgani, hatto ularga sig'inilganiga guvoh bo'lamiz. Jumladan, paydo bo'lish tarixi bizning o'lkamiz bilan bog'liq bo'lgan zardushtiylik dini va uning asosiy kitobi “Avesto”da dunyonong moddiy asosi hisoblangan tuproq, suv, havo muqaddaslashtirilgan, olovga esa sajda qilingan. Havoni, suvni bug'lash, hayvonlarninggina emas, odamlarning ham jasadini yerga ko'mish, suvga oqizish, o'tda yoqish gunoh hisoblangan. Marhumlar jasadi yerni, suvni, havoni ifloslantirmasligi uchun ularni maxsus sopol idishlarda ko'mish tashkil etilgan.

Undan keyingi davrlarda ham xalqimizning ona tabiatga bo'lgan mehri ortsa ortganki, also kamaygan emas. Masalan, hovli-joyni, ariq-hovuzlarni, quduq va sardabalarni doimiy toza saqlash, gul va nihollarni parvarishlab o'stirish, tevarak atrofni ko'kalamzorlashtirish, bir gul uzsa o'n gul o'tqazish singari ishlar-

hayotning oddiy talabi, hamma tomonidan bajariladigan qoidasi bo'lgan. Yuksak dehqonchilik madaniyatiga ega bo'lgan ajdodlarimiz qishloq xo'jaligida suvni tejab-tergab ishlatishning, yer hosildorligini saqlash va ko'paytirish maqsadida almashlab ekishning, yerni faqat o'g'itlar bilan oziqlantirishning ilg'or usullarini o'ylab topganlar. Xalqimizda suvga axlat tashlash u yoqda tursin, unga tupurishning o'zi katta gunoh sanalgan. Shu tufayli ham ko'chalardan, hovlilar orasidan oqib o'tadigan ariqlardan odamlar bemalol toza suv ichganlar, bolalar issiq kulchalarni oqizoq qilib yeganlar.

Oddiygina kundalik turmushimizdan hosil bo'ladigan chiqindi bilan bog'liq muammolar zanjir bo'lib, suv, tuproq, atmosfera kabi asosiy tiriklik unsurlariga ulkan zarar yetkazuvchi xavf manbaiga aylandi. Tabiat bag'ridan tortib olayotganimiz suvni esa allaqachon beqadr ne'matlar safiga qo'shib qo'yganmiz. Tejash, oqilona foydalanish, ifloslantirmaslik kabi tushunchalar deyarli fitratimizdan ham o'chib ketayotgandek. Aslida suvsiz qancha vaqt yashay olishimizni tasavvur qila olamizmi?..

Chegara bilmas ekologik muammolar kelib chiqishiga insoniyatning o'zi sababchi ekan, bu xatoni tuzatish ham, shubhasiz odamzodning o'z qo'lida. Buning uchun aql-tafakkurni, salohiyatni ishga solishimiz kerak. Ekologik muammolarning o'ziga xos jihati shundaki, ularga qarshi sanoqli kishilar, sanoqli hududlar, hattoki sanoqli mamlakatlar kurashib, biror natijaga erishib bo'lmaydi. Ularga qarshi kurashishni avvalo har bir inson o'zidan boshlashi, atrofida gilardan ham shuni talab qilishi, jamiyatda tabiatga qarshi har qanday salbiy holatlarga nisbatan murosasiz munosabat shakllanishi zarur. Mana shu ekologik madaniyat bo'ladi!

Ekologik madaniyat haqida, uning qanchalik zarurligi to'g'risida tinmay gapirilyapti, tadbirlar o'tkazilyapti, bu boradagi katta-katta loyihalarga mablag'lar ajratilyapti, ammo natija kutilganidek bo'layotgani yo'q.

Hamma sa'y-harakatlar tarqoq, mas'ul davlat tashkilotlari ham, jamoat tashkilotlari ham bu borada o'z imkoniyati darajasida harakat qilyapti xolos. Oqibatda ayni ushbu yo'nalishda amalga oshirayotgan aksariyat ishlarimiz, maqsadli loyihalarimiz qizib turgan qumga bir-ikki tomchi tushgan suvdek izsiz ketmoqda.

Aslida yuqorida aytganimizdek, jamiyatda ekologik madaniyat shakllanishi uchun ekologik muammolarga qarshi kurashish, har bir ekologik huquqbuzarlikka nisbatan murosasiz munosabat, yon-atrofdagi holatlarga daxldorlik hissi katta bir to'lqin misol hayotimizning ajralmas qismiga aylanishi kerak. Biz yakka tarzda, har bir kishi o'z holicha qanchalik tabiatsevar bo'lmasin, atrof-muhit muhofazasi uchun nechog'li jon kuydirmasin, tabiatga yetkazilayotgan zararlar davom etaveradi.

O'tgan yili umumxalq referendumida asosida qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda fuqarolarning atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish va mulkdorning mol-mulkdan foydalanishda atrof-muhitga zarar yetkazmasligi bilan bog'liq burchlari qat'iy belgilab qo'yildi. Buni samarali amalga oshirishimiz, har bir yurtdoshimiz o'zining ana shu burchiga qat'iy amal qilishiga erishishimiz uchun bugun bizga qat'iy mexanizmlarga ehtiyoj paydo

bo'lyapti. Bunga esa aholi, fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtiroki va jamiyatda ekologik madaniyatni yuksaltirish orqaligina erishish mumkin.

Ekologik ta'lim, ekologik savodxonlik borasida so'nggi yillarda yuzlab, balki minglab tadbirlar o'tkazildi. Ammo tan olishimiz kerak, xalqimizning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda fuqarolarning ekologik savodxonligi darajasini oshirish borasida ko'plab muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Oddiygina misol, ekologik ta'lim haqida so'z borganda ba'zan «buning uchun yetarli kadrlar yo'q, avvalo mutaxassislar tayyorlashimiz kerak...» degan gaplarni eshitib qolamiz. Nahotki, ota-bobolarimiz, kayvoni momolarimiz ming yillar davomida «suvga qarab supirma», «ostonangni ozoda tut», «hovlingdagi chiqindini ko'chaga tashlama...» kabi oddiy tutumlar bilan butun boshli qishloqlarda tozalik-ozodalik, xayr-barakani saqlab kelgani holda, bugun bizga shularni o'rgatish uchun mutaxassislar kerak bo'lsa.

Atrof-muhit muvozanatini saqlash, inson va jamiyatning tabiat bilan o'zaro munosabatlarini barqaror rivojlantirish bo'yicha strategik vazifalarni amalga oshirish butun jamiyatning ekologik madaniyati darajasiga va har bir fuqaroning ekologik madaniyatiga ajralmas darajada bog'liqdir.

Shuning uchun ham bugun biz atrof-muhit muhofazasi uchun, ekologik muammolarga qarshi kurashish yo'lida qanchalik ulkan maqsadlarni oldimizga qo'ymaylik, avvalo, butun jamiyatning ekologik madaniyati darajasini yuksaltirmasdan turib ularga erisha olmaymiz.

Jamiyatimizning ekologik madaniyati darajasini oshirishga to'sqinlik qilib turgan bir qator muammolar mavjud. Xususan, aholining ekologik madaniyatini tizimli va uzviy yuksaltirishni tashkil etishning huquqiy asoslari va uzoq muddatga mo'ljallangan davlat dasturlari yo'qligi, ta'lim muassasalarida atrof-muhit muhofazasiga qaratilgan o'quv jarayonining uzluksiz va izchil emasligini alohida ta'kidlash zarur.

Yuqorida aytganimizdek, xalqimiz o'rtasida ekologik madaniyatni oshirish borasidagi ishlar bir zum ham to'xtagani yo'q. Ammo ularda tizimlilik va izchillik yetishmagani bois ham samarasi yetarlicha bo'lmayapti. Balki aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish uchun mas'ul bo'lgan muvofiqlashtiruvchi davlat organi bo'lishi zarur, ehtimol.

Ekologik madaniyatni butun mamlakat miqyosida, keng qamrovda shakllantirish uchun davlat va nodavlat tashkilotlar, fuqarolik jamiyati institutlaridan tortib, jamiyatning eng kichik bo'g'ini bo'lmish oilalargacha – barcha birdek faol kirishishi talab etiladi. Birgina ekologiyaga mas'ul tashkilot yoki siyosiy partiyaning sa'y-harakati bilan ekologik madaniyatni jamiyatda katta kuchga, umummilliy harakatga aylantirib bo'lmaydi.

Birinchi navbatda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasi ishlab chiqilishi va uni amalga oshirishda oila, mahalla, maktabgacha va maktab ta'limi, oliy ta'lim tizimi butunlay qamrab olinishi kerak. Bunda har bir davlat va nodavlat tashkilotlarining aniq vazifasi, mas'uliyati qat'iy qaror topishi zarur.

Bir so'z bilan aytganda, ekologik madaniyat mamlakatimizning ekologiya va atrof-muhit muhofazasi yo'lidagi barcha sa'y-harakatlarining o'ziga xos barometriga

aylanishiga erishsakkina, bugungi va kelajak avlod uchun sof va musaffo tabiat qoldira olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev 3. Ekologicheskie otnosheniya i ekologicheskoe soznanie. T.: Fan, 1990.
2. Dedyu I.I. Ekologicheskiy ensiklopedicheskiy slovar. Kishinyov.: Gl.red. Moldavskoy sov. ensiklopedii, 1989, 406 s.
3. Milanova E.V., Ryabchikov A.I. Ispolzovanie prirodnix resursov i ohrana prirodi. M.: Visshaya shkola, 1986.
4. Pirogov N.L., Sushon S.P., Zavalko A.G. Vtorichnie resursi: Effektivnost, opit, perspektivi. M.: Ekonomika, 1987.
5. Sigankov A.P., Senin V.N. Siklicheskie prosessi v ximicheskoy texnologii. Osnovi bezotxodnix proizvodstv. M.: Ximiya, 1988.
6. Laskorin B.N., Barskiy A.D., Persin V.Z. Bezotxodnaya texnologiya pererabotki mineralnogo sirya. M.: Nedra, 1984.
7. Laskorin B.N., Gromov B.V., Sigankov A.P., Senin V.N. Bezotxodnaya texnologiya v promishlennosti. M.: Stroyizdat, 1986.
8. Ахатов А. Г. Экология. Энциклопедический словарь.=Akhatov A.G. Ecology. Encyclopaedic Dictionary.- Казань=Kazan, ТКИ, Экополис, 1995. — с. 168 (тираж 5000), ISBN 5-298-00600-0
9. (ruscha). Membrana (8-oktabr 2008-yil). 4-avgust 2011-yilda asl nusxadan arxivlangan. Qaraldi: 6-dekabr 2010-yil.